

1980 SONRASI EKONOMİK GELİŞMELERİN İŞGÜCÜ VE İSTİHDAMA ETKİSİ

Araş. Gör. Dr. Faruk SAPANCALI
Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F.

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrası, hemen tüm dünyada, yaklaşık 30 yıl kadar süren ve Altın Çağ olarak adlandırılan benzeri görülmemiş, uzun süreli bir büyüme ve istikrar dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde uygulanan ekonomik politikalar, buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal refah devleti anlayışı ve egemen üretim sisteminin (Fordist sistem) uyumlu birlikteliği, sosyo-ekonomik açıdan sağlanan bu istikrarlı büyümenin, en temel nedenini oluşturmuştur.

1970'li yıllara gelindiğinde, ilk önce gelişmiş ülkelerde başlayıp, kısa zamanda tüm dünyayı saran ve ne kadar süreceği önceden tahmin edilemeyen yeni bir ekonomik kriz içerisine girilmiştir. Gelişmiş ülkelerde verimlilik gerilemiş ve ekonomik büyüme hızı yavaşlamış, kâr oranları düşmüş, sabit kur esasına dayalı uluslararası para sistemi çökmüş, fiyat istikrarı bozulmuş, enflasyon ve işsizliğin hızla arttığı görülmüştür. Savaş sonrası dönemin en önemli enerji kaynağı olan petrol fiyatlarındaki hızlı artışlar ise, krizi belirleyen en önemli gelişme olmuştur. 1970'li yıllar bu sorunlar içerisinde ara bir dönem olarak geçilmiştir.

1980 sonrası ise, krizden çıkış yollarının arandığı yeni bir dönem olmuştur. Bu dönemde tüm dünya ülkeleri ekonomik bakımdan yeniden yapılanma süreci içerisine girmişlerdir. İlk olarak, ekonomik düşüncede ve politikalarda değişim yaşanmış, neo-liberalizm yeniden egemen duruma gelmiş, özelleştirme uygulamaları hızla artmış ve devletin rolü tartışılmaya başlanmıştır. Bu arada bilgi ve iletişim teknolojilerindeki muhteşem gelişmeler üretimin, ticaretin ve sermayenin küreselleşmesine neden olmuştur. Küresel rekabet artmış ve herşey rekabet gücünü arttırmak üzerine yapılmıştır. Rekabet bütün maddi ve manevi değerlerin üzerine çıkmıştır. Ekonomide makro düzeyde yaşanan bu gelişmeler üretim sisteminin de yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Savaş sonrası egemen üretim sistemi "Fordizm" yerini, esneklik temeline dayalı "Post-Fordizm"e bırakmıştır.

Ekonomide ve üretim sisteminde ortaya çıkan bu yapısal değişimler işgücü ve istihdam yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. İşgücünün önemli bir kısmı endüstri sektöründen hizmetler sektörüne kaymış, işgücünün nitelik düzeyi farklılaşmış, işgücü piyasasında yeni bir kutuplaşma ortaya çıkmıştır.

I. 1970'lerin Krizi ve Etkileri

Kriz, ekonomik konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme veya sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçişi tanımlar. Kısaca krizleri, konjoktürel dalgalanmaların dönüm noktaları (turning point) şeklinde ifade etmek mümkündür. Kriz dönemleri ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda şiddetli ve köklü değişikliklerin yaşandığı zaman dilimleridir.

Genel olarak, kâr haddinin düştüğü ve büyümenin yavaşladığı kriz dönemleri, bazı iktisatçılara göre zayıfların aklandığı, kalanlarında yaşayabilmek için kendilerini güçlendirecek yolları-yöntemleri kullanarak büyük dönüşümleri gerçekleştirdikleri, böylece kâr haddini arttırabildikleri bir aşama olarak düşünülmüştür. Kriz dönemlerinde hem işletme düzeyinde, hem de ulusal ve uluslararası düzeyde yeni arayışlara gidildiği ve ekonomik kalkınma ve büyümenin dinamiği sayılan önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. İşletme düzeyinde, yöneticiler bu dönemi özellikle yeni teknolojileri devreye sokarak atlatmaya çalışırlar. Bu nedenle kriz ve sonrası yıllar yeni buluş (invention) ve yeniliklerin (innovation) üretime sokulduğu dönemlerdir. Teknolojik gelişme sonucunda bulunan yeni üretim yöntemleri ile çıktılarını daha ucuza üretip daha çok kâr olanağı yaratarak, krizden çıkmaya çalışılır. Ülke düzeyinde ise, hükümetler ekonomik durgunluğu atlatabilmek için yeni politika arayışlarına giderler. Mesela, 1929 yılındaki krizle birlikte gelişmiş ülkelerin Klasik liberal politikaları terkederek, Keynes'ci politikaları uygulamaya geçirmeleri gibi. Bununla birlikte küresel gücü elinde bulunduran merkez ülkeler sadece kendi ülkelerine ilişkin politikaları değiştirmekle kalmazlar, kâr hadlerini yükseltebilmek için dünya ekonomik düzenini kendi gereksinimlerine uydurmaya ve yeni düzeni çevre ülkelere bazen ikna, bazense zorlama yöntemleriyle kabul ettirmeye çalışırlar. Böylece kısa sürede, merkez ülkelerin ekonomik düzeni, hemen hemen tüm çevre ülkelere yayılmış olur (Kazgan, 1994; 50). Kriz sonrasında tüm dünya aynı ekonomik düzen çevresinde şekillenmeye başlar. İşte 1970'li yıllarda ortaya çıkan kriz ve ardından gelen yıllarda benzer gelişmeler yaşanmıştır.

1960'lı yılların sonlarından itibaren, sürekli büyüme ve refah artışı sürecinin istikrarını koruyamayacağına ilişkin ilk belirtiler ortaya çıkmaya başlamış ve 1973 yılında petrol fiyatlarının Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından dört misli arttırılması ise Altın Çağ'a noktayı koyan son gelişme olmuştur.

1929 yılındaki ekonomik krizden çıkışın talep arttırıcı Keynes'ci politikalar ile mümkün olması, ekonomik büyüme ve istihdam ile ilgili sorunların makro ekonomik politikaların hedefleri olarak gösterilmesi, 1970'li yıllara kadar genişletici, talep arttırıcı para ve maliye politikalarının devam etmesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarında ortaya çıkan büyük artışlar ise talep baskısı altında olan ekonomilerde bir arz şoku yaratmış ve kapitalizmin, daha önce yaşamadığı türde bir ekonomik krize sürüklenmesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki artış maliyetlerin yükselmesine bu ise, ekonomik krizin en temel nedeni olan kâr oranlarındaki uzun dönemli düşüş eğilimine sebep olmuştur. Bu eğilim kendisini gelişmiş ekonomilerdeki üretimi ve verimlilik artış oranlarındaki düşüşle göstermiştir.

Kâr oranlarındaki gerilemeler, fiyatların artmasına, yatırımların durmasına ve özellikle istihdamın daralmasına neden olmuştur. Bu dönemde istihdam ve yatırımları arttırmak amacıyla alınan kısa vadeli önlemler ise enflasyonu tekrar körüklemiştir. Bu nedenle bu dönemdeki krizin diğerlerinden farkı, üretimdeki değişmelere rağmen fiyatlarda bir düşme eğiliminin görülmemesidir. Durgunluk (stagnation) ve sürekli fiyat artışları (inflation) beraber devam edince yeni bir olgu ortaya çıkmıştır. "Stagflasyon" denilen bu yeni olgu karşısında Keynes'ci dönemin ünlü Philipps ilişkisi, yani işsizlik ile fiyat ve nominal ücret artışları arasındaki ters orantılı ilişki geçerliliğini geniş ölçüde yitirmiştir. Artık talep cephesinden çok, arz cephesinden kaynaklanan fiyat artışları ile durgunluk ve yüksek işsizlik birarada görülmeye başlanmıştır (Kutal-Dereli, 1995; 560). Ekonomik krizin birer göstergesi sayılan tüm bu gelişmeler aşağıda tablolarda açıkça görülmektedir.

Tablo 1: Bazı Gelişmiş Ülkelerde İmalat Sanayi Kâr Oranları

Ülkeler	1956-70	1970-1981
ABD	5.4	-8.5
Japonya	5.4	-13.6
Almanya	-2.1	-9.5
Fransa	0.2	-8.5
İngiltere	-1.8	-8.3

Kaynak: Yıldızoğlu, 1993, s. 794.

Tablo 2: Bazı OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Hızları

Ülkeler	1950-1973	1973-1980
ABD	4.5	2.7
İngiltere	3.2	0.9
Japonya	7.6	1.3
İtalya	5.5	2.2
Almanya	6.0	2.4
Fransa	5.0	2.4
OECD Ort.	4.5	1.7

Kaynak: ILO: World Labour Report 1, Geneva, 1984, s. 34.

Tablo 3 : G-7 Ülkelerinde İşsizlik ve Enflasyon (%)

Ülkeler	1962-1973		1973-1982	
	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon
ABD	4.9	3.2	6.7	8.1
Japonya	1.1	5.1	1.9	6.3
Almanya	0.7	3.3	3.7	4.7
Fransa	1.5	3.9	4.5	11.1
İngiltere	2.0	4.7	5.6	14.9
İtalya	4.7	4.3	5.6	17.7
Kanada	4.4	3.3	7.5	10.2
G-7 Ortalaması	2.7	3.3	7.5	10.4

Kaynak: Maddison, 1989, s. 70. Aktan, 1994, s. 74.

II. 1980 Sonrası Ekonomik Gelişmeler

Krizi takip eden yıllar, krizin etkilerini ortadan kaldırmak veya azaltmak amacıyla, sosyo-ekonomik sistemde bir dizi tedbirin uygulamaya konulduğu, bu nedenle yeniden yapılanma çabalarının gözlendiği kalıcı bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu nedenle, 1980'li yıllar ve sonrası, gerçekten sıradan bir dönem olmanın ötesinde, çok daha fazla öneme sahiptir ve hemen tüm dünya ekonomileri için radikal değişimlerin yaşandığı bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

Krize bir tepki olarak oluşan ilk yapısal değişim, savaş sonrası uygulanan, devletin ekonomik ve sosyal düzene müdahalesini öngören

Keynes'ci ekonomik politikaların terkedilerek, Neo-Liberal ekonomik politikaların, hemen tüm dünyada egemen duruma gelmesi şeklinde olmuştur. Özelleştirme ise, Neo-Liberal ekonomik politikaların amacına ulaşmasında en etkili araç olarak geniş bir uygulama alanı bulmuş ve bu arada devletin konumu önemli ölçüde tartışılır hale gelmiştir. Doğu Bloğunun dağılması ise, bu süreci daha da hızlandıran önemli bir unsur olmuştur. Ekonomik politikalarda yaşanan bu değişimin yanısıra ekonomik yapıda da önemli gelişmeler yaşanmıştır.

A. KÜRESELLEŞME

Liberal politikaların etkisiyle ortaya çıkan serbestleşme ve dünyada iki ideolojik kutuplu siyasi yapının sona ermesinden sonra, ülkelerin, küreselleşme olarak ifade edilen, ekonomik ilişkilerinde ulusal sınırları ortadan kaldırarak, karşılıklı bağımlılıklarının artması anlamında bir bütünleşme sürecine girdikleri görülmektedir. Küreselleşme süreci, çok uluslu işletmeler öncülüğünde üretim sisteminden başlayarak, toplumsal yapıya kadar köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ile birlikte, karşılıklı bağımlılık artmakta, sonuçta da üretim faktörlerinin, mal ve hizmetlerin daha fazla hareketliliği mümkün olmaktadır. Yani karşılıklı bağımlılık çok daha geniş bir coğrafi alan üzerinde kurulmaktadır (Campbell, 1994; 185).

Bununla birlikte küreselleşme sadece, uluslararası bir entegrasyon olmadığı gibi, işletmelerin değişik ülkelerde faaliyette bulunması, ortaklık kurması ve doğrudan yatırımlara girmesi anlamına da gelmemektedir. Küreselleşme, sadece bir karşılıklı bağımlılık esasından öteye ekonomilerin birbiri içine girdiği adeta füzyona uğradığı bir yapıdır (Esin, 1992; 72). Bu bağlamda en genel biçimiyle küreselleşme, uluslararasılaşma sürecinin tamamlanıp, bölgesel üretim dokularının, üretimin ve tüketimin dünya ölçeğinde planlandığı, serbest rekabet düzeninin uluslararası kuruluşlarca denetlendiği, kuralların uluslararası bir anlayışla çalıştığı bir sistemdir. Buna göre sistemin temel özelliklerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür: 1) Üretim faktörlerinin dünya ölçeğinde değerlendirilerek üretimi, dağıtım ve tüketimi, 2) Dünya ölçeğinde norm ve standartlarda ticari değişimlerin gerçekleşmesi, 3) İşletme organizasyonundan başlayarak tüm ekonomik aktörlerin uluslararası bir boyutta ortak dünya ekonomik stratejisi esasına dayalı bir planlamaya girmesi, 4) Ekonomik, teknolojik ve hukuki bakımdan tek bir alan bütünlüğünün kaybolması.

Bu temel özelliklere bakıldığında her şeyin bir merkezden planlandığı, standart ürünlerin tüketildiği ve homojen bir dünya pazarının oluşacağı düşünülmemelidir. Bunun tam tersine yerel pazarlara yönelik, bu alanların ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi özellikleri doğrultusunda çeşitli ekonomisi ağırlıklı mal ve hizmetlerin üretilmesi söz konusudur. Bu bağlamda küreselleşmenin bir başka özelliği ortaya çıkmaktadır ki o da

esnek talep ve esnek arzın hakim olduğu bir sistem olmasıdır (Esin, 1992; 68).

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan bu oluşumların niteliğine bakıldığında göze çarpan en belirgin nokta, küreselleşmenin yükünün esas itibarıyla işletmelerin üzerine yıkılmış olmasıdır. Küreselleşme ile birlikte tüm dünya mesafe tanımayan tek pazar haline dönüşmekte ve bu pazarda insanlar (nerede yaşadıkları farketmeksizin) aynı ürünleri ve yaşam biçimlerini tercih etmektedirler. İşletmeler ise, ülkeler ve kültürler arasındaki farkları aşarak küresel çapta oluşan istek ve ihtiyaçların tatminine çalışmakta ve rekabet stratejilerini buna göre oluşturmaktadırlar (Kavas-Tanyeri, 1992; 16).

Küreselleşme kavramı ve olgusu son on-onbeş yıl içerisinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, bu sürecin gelişimi yeni değildir (Liemt, 1992; 453). Bu süreç dünyanın, son yüzyıldır içinde bulunduğu bir gelişmedir, fakat özellikle savaş sonrası oluşan ekonomik kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası gibi) ve GATT (Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması) çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bunun yanısıra savaş sonrası istikrar döneminde çokuluslu işletmelerin sayılarının ve faaliyetlerinin artması küreselleşme sürecinde etkili olmuştur. Fakat küreselleşme olgusunun gerçek anlamda ortaya çıkmasında ve önem kazanmasında, uluslararası finans sisteminde ortaya çıkan gelişmelerin yanısıra, iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler önemli rol oynamıştır.

Ayrıca ekonomi politikalarındaki değişim (dışa açık/liberal politikalar, ülkelerin ticaret ve sermaye akımlarına karşı engelleri kaldırması, serbestleşme ve özelleştirme gibi) ve yeni işletme stratejilerinin geliştirilmesi (uluslararası işbirliğinin artması ve dünya çapında birleşmeler gibi) küreselleşme sürecini hızlandıran diğer faktörler olmuştur. Bunların dışında, özellikle artan rekabet baskısı, küreselleşmeyi biçimlendiren en önemli faktör olmuştur (Liempt, 1992; 453-467). Bu nedenle, küreselleşme, çeşitli işkollarında uluslararası rekabet koşullarının yeni bir aşaması olarak da değerlendirilmektedir.

Dünya ticaret hacmindeki büyüme, sermaye hareketlerindeki serbestleşme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışlar ve bunların yanısıra özellikle çokuluslu işletmelerin dünya ekonomisi içindeki artan önemi küreselleşme eğiliminin en önemli göstergeleridir. Birleşmiş Milletlerin (BM), 1992 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, 1990'larda çokuluslu işletme sayısının 35.000 civarında olduğu, bu işletmelerin diğer ülkelerdeki yan kuruluşları ile beraber sayılarının 150.000'e çıktığı ifade edilmektedir. Aynı şekilde BM'in 1994 yılı Dünya Yatırım Raporu'na göre ise, çokuluslu işletmelerin toplam satışları 4.8 trilyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, dünyada mal ve hizmetlerin ihracatı toplamının ise 4.5 trilyon \$ olduğu göz önüne alındığında çok uluslu işletmelerin önemi anlaşılmaktadır (ILO, 1995; 42).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları stoğu devamlı olarak dünya GSMH'dan, iç yatırımlardan ve ticaretten daha hızlı olarak gelişmektedir. Son otuz yıl süresince dünya ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye stoğu göze çarpan bir şekilde artış göstermiştir. Yıllık ortalama doğrudan sermaye yatırımları tutarı, 1960'lı yıllarda, cari piyasa fiyatlarıyla 104 milyar \$ iken bu tutar 1980'li yılların sonunda 1.173 milyar \$'a, 1992'de ise 1.940 milyar \$'a kadar yükselmiştir. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerdeki artış gelişmekte olan ülkelere oranla daha fazladır. Gelişmiş ülkelerin toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımları içindeki payı 1960'lı yıllarda % 68 iken, bu rakam 1990 yılı başlarında % 80'i bulmuştur. Bu sayılar ise küreselleşme olgusunun en önemli göstergeleridir.

Küreselleşme ile birlikte yaşanan en önemli gelişme ise ABD ve Avrupa'nın dünya çapında ekonomik etkinliklerindeki payının azalması buna karşılık, dışa açık büyüme politikaları izleyen Japonya ve diğer Uzak Doğu Asya ülkelerinin payının ise artmasıdır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1960'lı yıllarda ABD ve B. Avrupa'nın toplam dünya üretimi içindeki payı % 25'lerde iken bu rakam 1980'li yılların sonunda % 20'lere düşmüştür. Buna karşılık Uzak Doğu Asya (Japonya ve Çin dahil) ülkelerinin payı ise % 15'lerden, % 27 civarına çıkmıştır. Aynı şekilde Uzak Doğu Asya ülkelerinin, ihracat oranlarındaki gelişim 1974-83 yılları arasında % 12.2; 1984-89 arasında % 13.6; 1991-94 arasında da % 11.4 olmuştur. Buna karşılık aynı dönemlerde gelişmiş ülkelerde ihracat oranlarındaki artış ise, % 3.9; % 5.9 ve % 2.8 olarak gerçekleşmiştir (ILO, 1995; 31).

Tablo 4 : Dünya Üretiminde Önemli Bölgelerin Payı (%) (1967-89)

Ülke/Bölge	1967	1973	1980	1986	1989
A.B.D.	25.7	22.8	20.9	20.9	20.8
B. Avrupa	25.9	25.3	23.9	22.4	22.2
Japonya	5.6	7.0	7.2	7.5	7.8
Asya Ülkeleri	11.0	11.8	13.8	17.4	19.3
Latin Amerika	7.1	7.7	8.8	8.0	7.5
Afrika	3.1	3.2	3.4	3.2	3.0
Diğer(*)	21.7	22.1	22.2	20.5	19.4

(*) Kanada, Avusturya, Y. Zelanda, Körfez Ülkeleri, G. Afrika. D. Avrupa Ülkeleri ve SSCB'yi içermektedir.

Kaynak: LIEMT, s. 455.

C. TEKNOLOJİK GELİŞMELER

1980 sonrası yeni teknolojilerdeki devrim niteliğindeki gelişmeler, ekonomide yaşanan yapısal değişimi ve küreselleşmeyi hızlandıran en önemli unsurlardan biri olmuştur. Yüksek teknoloji (high tech) olarak adlandırılan ve yeni ekonomik düzene damgasını vuran önemli yeni teknolojiler özellikle beş alanda ortaya çıkmıştır; bilişim (bilgi-iletişim) teknolojisi, bio-teknoloji, materyal teknolojisi, uzay teknolojisi ve nükleer teknoloji. Tüm bu teknolojik gelişmeler sadece yeni ekonomik düzeni şekillendirmekle kalmamış yaşam kalitesini, sosyal değişimi ve yaşam şeklini derinden etkilemiş ve bu nedenle gelişmiş ülkelerin endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçmelerini sağlamıştır.

Fakat bunlar arasında özellikle bilişim teknolojisindeki gelişmelerin; a) yeni ürün ve/veya hizmet yaratma kapasitesi, b) ekonominin birçok sektöründe uygulanabilmesi, c) maliyetleri azaltıp, performansı geliştirme olanağı sağlaması, d) en az karşı çıkmayla, geniş sosyal kabul görmesi ve e) kârlı olması ve rekabet avantajı sağlaması yönüyle güçlü bir ekonomik çıkar sağlayabilmesi, kriterleriyle değerlendirildiğinde diğer teknolojilere oranla, ekonomik alanda daha yüksek bir değere sahip olduğu görülür (OECD, 1988; 35-36).

Bilişim teknolojisi (information technology), bilgi ve iletişimin bilgisayarlar aracılığıyla daha kolay bir şekilde kullanılması ve dağıtılması anlamına gelmektedir. Bilişim teknolojisinin temelinde ise, mikro-elektronikteki gelişmeler yatmaktadır. Mikro-elektronik teknolojisinin en önemli özelliği ve üstünlüğü ise, bir çok ürün ve üretim sürecine uygulanabilmesidir. Böylelikle mikro-elektronik teknolojisi, toplumsal yaşamın her kademesine girmiş bulunmaktadır. Ev yaşamından, çalışma yaşamına; kültür ve sanattan, bilime her alanda kullanılmaktadır. Böylelikle mikro-elektronikteki gelişmeler toplumsal yaşamın yeniden yapılanmasında etkin bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte mikro-elektronik alanındaki ilerlemelerin, özellikle üretim sürecine uygulanması ve sonucunda ekonomide yarattığı etkiler üzerinde durmak gerekir.

Mikro-elektronik teknolojisindeki gelişmeler, yeni ürün ve teknolojiler yaratırken, iletişim donanımındaki gelişmeler, sanayi üretiminin altyapısını oluşturarak getirdiği hızlı değişimle, ekonomide girdi temini ve verimliliği hızla arttırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişme, üretim için her türlü bilgi akışını hızlandırıp, kolaylaştırdığı gibi, zaman ve mekan kullanımında sağladığı avantajlarla, üretimde etkinlik ve verimliliği arttırmaktadır (Erkan, 1993; 53). Mikro-elektronik teknolojisindeki gelişmeler, ekonominin hemen bütün sektörlerine girerek (Ginzberg vd., 1986; 7), ürün ve üretim sürecinde değişmelere neden olmakla birlikte özellikle imalat sanayinde daha çok kendini hissettirmiştir. Bununla birlikte, İngiltere'de yapılan bir araştırmada mikro-elektronik teknolojisinin yol açtığı ürün yeniliklerinin özellikle makine, motor ve

elektrik endüstrilerinde görüldüğü; buna rağmen mikro-elektronik teknolojisinin, tüm endüstri dallarında, üretim sürecinde kullanıldığı saptanmıştır (OECD, 1988, 42-43).

Mikro-elektronikğin üretim süreci üzerindeki etkileri ise değişik şekillerde ortaya çıkmıştır. Endüstriyel üretimde robotların kullanılması, sayısal kontrollü takım tezgahları, bilgisayar destekli tasarımlar (computer assisted design-CAD), bilgisayar destekli imalat (computer assisted manufacturing-CAM), esnek imalat sistemleri (flexible manufacturing system-FMS), otomatik yönlendirilen ulaşım ve depolama araçlarının kullanımı gibi (Flamm, 1988, 267-271). Bu gelişmeler ise, yeni ekonomik düzenle birlikte, endüstriyel üretim sürecinin yeniden yapılanmasına neden olmuştur.

Teknolojik gelişmeler, sadece imalat sanayinde ürün ve üretim sürecini etkilemekle kalmamakta, toplumsal örgütlenme, mekansal yerleşme ve yaşam biçimlerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etki, eğitim, çevre ve şehircilik gibi altyapı alanlarında değişimlere yol açmakta, yönetim biçimlerinde köklü değişimler meydana getirmektedir. Sonuçta, toplumsal yaşam, yönetim ve örgütlenme biçimleri bu değişimlere bağlı olarak, yeniden oluşmaktadır. Bilgi-iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu, 1870'lerde endüstri devriminin insanlığa getirdiği köklü değişim ve dönüşümlere benzer bir süreç, 1980 sonrasında yaşanmaya başlanmıştır. 1980 sonrası ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, gelişmiş ülkelerin, "endüstri toplumu"ndan "post-endüstriyel toplum"a (endüstri ötesi toplum, bilgi toplumu veya hizmet toplumu gibi isimlerde kullanılmaktadır) geçmelerine imkan yaratmıştır. Böylelikle endüstri toplumunda farklı yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Post-endüstriyel toplumları, endüstri toplumlarından ayıran en önemli unsurlar ise şunlardır.

a) Endüstri toplumlarında "maddi" ürünler ön planda iken, post-endüstriyel toplumlarda "bilgi" üretimi önem kazanmaktadır. Gelişmenin ve verimliliğin kaynağı "bilgi" üretiminde yatmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojisinin yarattığı ortam içinde tüm ekonomik ve sosyal faaliyet alanları genişlemekte bu durum ise küresel ekonominin oluşması için katkı ve altyapı oluşturmaktadır. Bununla birlikte bilgi üretiminin ekonomide gittikçe önemli bir yer tutması, mal üretme faaliyetinin yavaşlayacağı anlamına gelmemektedir. Bilgiyi nihai ürün olarak üretmenin esas ekonomik faaliyet haline geldiğini düşünmek yerine, bilginin her sektör için gittikçe artan oranda, en önemli üretim faktörü haline gelmiş olmasını vurgulamak gerekmektedir. Bu tıpkı, tarım toplumundan endüstri toplumuna geçildiğinde, tarımsal üretimin azalma göstermemiş olması gibidir. Post-endüstriyel toplumda ortaya çıkan değişikliklerin anlamı, sanayileşmenin azalacağı yönünde değildir. Değişecek olan gerek tarımsal üretimde gerekse sanayi üretiminde, bilginin gittikçe artan oranda temel girdi olarak kullanılacağıdır (Yentürk, 1993; 583-584).

b) Post-endüstriyel toplumları belirleyen ikinci önemli kriter, ekonomik faaliyetlerin mal üretiminden hizmetlere doğru değişmesidir. Ekonomi, sanayi sektörü yerine hizmetler sektörü etrafında örgütlenmektedir. Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı önemli ölçüde artmaktadır. Bununla birlikte hizmet sektörü en başta anlam ve kapsam olarak değişip, zenginleşmekte, ayrıca mal üretimi giderek hizmet sektörüne bağımlı hale gelmektedir. Diğer taraftan, hizmet sektörü imalat sanayinin yerini almamakla birlikte, ona sermaye sağlanmasından ürün tasarımına, pazar araştırmasından işgücünün eğitime kadar her alanda hizmet sunmaktadır. Hizmet mesleklerinin yararına olacak bir şekilde, tarım istihdamının sonunu imalatçı mesleklerin geri dönülemez düşüşü takip etmektedir.

c) Post-endüstriyel toplumlarda, işgücü piyasalarında niteliksiz veya yarı-nitelikli işgücü yerine üstün nitelikli işgücünün önemi artmaktadır. Endüstri toplumunun mekanik teknolojisi fiziksel emeği ikame ederken, post-endüstriyel toplumun bilişim teknolojileri zihinsel emeği ikame etmektedir. Bu yeni sosyo-ekonomik yapı yüksek bilgi ve yetenek isteyen mesleklerin önemini arttırmaktadır. Yönetmel, tekniksel ve profesyonel meslekler diğer mesleklere oranla daha fazla gelişmekte ve yeni ekonomik yapının temelini ise bu teşkil etmektedir.

Endüstri Toplumu ile Post-endüstriyel Toplamların Karşılaştırmalı Özellikleri

ENDÜSTRİ TOPLUMU	POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUM
Otomasyon Teknolojisi	Bilgi ve iletişim teknolojisi
Maddi üretim gücü	Bilgi üretim gücü
İmalat sanayileri (makina ve kimya sanayi)	Entellektüel sanayiler (iletişimsel bilgi ve bilimsel bilgi endüstrileri)
Sanayi sektörünün ağırlığı	Hizmetler sektörünün ağırlığı
Yabancılaşmış mavi yakalı işçiler	Yüksek nitelikli beyaz yakalı işçiler
Ürün esaslı stratejiler	Pazar esaslı stratejiler
Bireysel ihtiyaçların tatmini	Kompleks ihtiyaçların tatmini

Kaynak: Kurtulmuş, 1995, Erkan, 1993 s. 66-67.

D. Rekabet Edebilirlik Koşullarının Değişmesi

Üretimin, sermayenin ve ticaretin ulusal sınırları aşarak küreselleşmesi, rekabetin de uluslararası bir hale gelmesine, giderek yoğunlaşmasına ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilirlik koşullarının hızla değişmesine neden olmuştur.

Küreselleşme ile emek sermaye gibi üretim faktörlerinin uluslararası düzeyde hareketliliğinin artması, bir ülkenin doğal kaynaklar bakımından zengin olmasının önemini giderek azaltmıştır. Bunun yanısıra diğer üretim faktörlerinin teknolojiye oranla belirleyici rolü giderek zayıflamaktadır. Özellikle sıradan emek uluslararası rekabette yavaş yavaş belirleyici faktör olmaktan çıkmaktadır. Bunu özellikle hızla büyüyen iletişim ve kimya gibi teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerde görmek mümkündür. Bununla birlikte 1980 sonrası uluslararası pazarda, özellikle yetenekli işgücü ve kendini sürekli yenileyebilen teknoloji altyapısı, ülkelerin en önemli rekabet üstünlükleri durumuna gelmiştir (Aybar, 1993; 34 - Çapoğlu, 1993; 75).

Özellikle son yıllarda endüstri için nitelik kazanmış işgücü ihtiyacı oldukça artmış olup, bu faktör bir endüstrinin rekabet edebilirlik gücünü belirleyen en önemli kaynak olmuştur. Bu arada nitelikli işgücünün öneminin artması, mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesi konusunu da gündeme getirmiştir. Bunun yanısıra teknolojik gelişme ve buna bağlı olarak Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) harcamaların düzeyi de rekabet edebilirliğin en önemli göstergelerinden biri durumuna gelmiştir. Bu nedenle ülkeler uluslararası piyasalarda rekabet avantajı sağlayabilmek amacıyla Ar-Ge faaliyetlerini arttırmak zorunda kalmışlardır. Günümüzde Ar-Ge harcamalarının GSMH'ya oranı AB'de % 2, ABD ve Japonya'da ise % 2.5-3 civarındadır. AB'de kişi başına 302, ABD'de 493 ve Japonya'da 627 araştırma düşmektedir. Görüldüğü gibi, AB, Ar-Ge'ye yapmış olduğu yatırımlar bakımından rakipleri ABD ve Japonya'nın çok gerisinde kalmış durumdadır ve bu nedenle, AB'nin rekabet gücü, özellikle son yıllarda, ABD ve Japonya karşısında önemli ölçüde zayıflamıştır (TİSK, 1995; 9-12).

Uluslararası pazarlarda rekabet edilebilirliklerini arttırmak isteyen ülkeler ve işletmeler yapısal değişimlere zorlanmaktadır. Olaya ülke bazında baktığımızda, Japonya ve G.Kore gibi D. Asya ülkelerinin rekabet edebilirlik açısından gösterdiği başarı, bu ülkelerin uyguladığı "öncelikli sektörler" stratejisinin, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, tüm dünyada tartışılmasına neden olmuştur. Belli kriterlere göre seçilmiş sanayi kollarının teşvik, vergi, kredi ve dış ticaret politikaları ile desteklenerek uluslararası piyasalarda rekabet edebilir hale gelmesini amaçlayan öncelikli sektör stratejisi bir çok ülke açısından uygulanabilir en rasyonel rekabet politikası olmuştur (Çapoğlu, 1993; 75-77).

Diğer taraftan artan rekabet, işletmeleri de organizasyonel açıdan son derece çevik, bürokrasiden uzak yapılanmalara zorlamaktadır. Zira değişimin son derece yoğun olduğu bir ortamda çevresel faktörlerin çabuk algılanıp kararların çabuk verilmesi zorunludur. Fiyat rekabetinin yerini kalite rekabetinin alması, tüketici seçeneklerinin çoğalması ve yoğun Ar-Ge gerektiren, yüksek fiyatla fakat değişik özellikleri olan, teknik deyimi

ile farklılaştırılmış ürünler ile bunlara özgü taleplerin geçerli olduğu fakat sürekliliği olmayan pazarların oluşması işletmelerin yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu koşullar içerisinde esneklik ise işletmelerin rekabet gücünü arttıran en önemli unsur olarak görülmektedir.

E. Üretimde Esnek Yapılanma

Makro düzeyde Neo-Liberalizmin egemen ekonomi politikası haline gelmesi, küreselleşme eğiliminde ve uluslararası rekabetteki artış, tüm bunların yanısıra mikroelektronik teknolojisindeki hızlı gelişmeler, mikro düzeyde üretim sistemlerinin yeniden yapılanması sonucunu doğurmuştur. Savaş sonrası istikrar dönemi süresince hakim olan kitlesel üretim esasına dayalı Fordist üretim sistemi 1970'li yıllarda krize girmiş ve etkinliğini kaybetmiş buna karşılık, esnek uzmanlaşma, yalın üretim, Toyotizm gibi isimlerle anılan ve esneklik temeline dayalı "Post-Fordist" üretim sistemlerinin, özellikle gelişmiş ülkelerde, etkinliğini arttırdığı görülmüştür. Post-Fordist üretim sistemi, üretimin örgütlenmesinden tüketim kalıplarına, işletmeler arası ilişkilerden üretimin mekansal dağılımına, bilginin kullanımından sınıfsal yapılanmalara kadar hemen her alanda, Fordist ilişkilerden bir kopmayı ifade etmektedir (Taymaz, 1993; 35). Fordist üretim yapısının getirdiği yaşam tarzına, standartlaşmaya, yabancılaşmaya ve bireyin niteliklerini geri plana atan bir yapıya alternatif olarak sunulmaktadır.

Üretim sisteminde ortaya çıkan bu yeniden yapılanma sürecinin en belirgin yönelimi değişen talep yapısına hızla cevap verebilecek esnekliğe ulaşmak şeklinde olmuştur. Çünkü artan rekabet koşullarında işletmelerin, değişken piyasa yapısına ve çok çabuk değişen tüketici tercihlerine hızla adapte olabilecek esnekliğe sahip olmaları gerektiği gibi, diğer taraftan sermayenin verimliliğini düşüren kısıtları, tıkanıklıkları aşabilecek, verimliliği arttıracak yapılanmayı gerçekleştirmek zorunluluğu bulunmaktadır. Bununla birlikte, esnekliğin sadece üretim yapısına özgü olmadığı, aynı zamanda giderek bir gelişme modeli olarak da ilgi çektiği görülmektedir (Harvey, 1993; 86).

Yeni üretim sisteminde esneklik ise kendini birkaç şekilde göstermektedir. Örneğin, üretim süreçlerinde, işgücünün üretime katılımında, işgücü piyasasında ve üretimin pazarlanmasında. Buradan da anlaşılacağı üzere esneklik, üretimin hemen tüm aşamasında temel yaklaşım olmaktadır.

Post-Fordist üretim sürecinde, Fordist sistemde olduğu gibi aynı standartlarda, aynı modelde bir malı olabildiğince uzun bir süre kitlesel olarak üretmek ve dolayısıyla buna kitlesel bir talep yaratmak anlayışı egemen değildir. Bunun yerine çok sık model değişikliğine gitme, üründe sürekli değişiklik yapma, fiyat rekabeti yerine, yeniliği yada kalitede üstünlüğü rekabetin uç noktası haline getirme düşüncesi üretimi biçim-

lendirmektedir. Bu ise üretimde esnekliği ve buna olanak tanıyan donanım, özellikle de bilgisayar teknolojilerinin kullanımını zorunlu kılmaktadır (Göker, 1992; 572). Bu nedenle bilgisayar destekli üretim (CAM) ve bilgisayar destekli dizayn (CAM) teknikleri üretim sürecindeki esnekliğin temel dayanağını oluşturmaktadır.

Esnek üretim sürecinde, emekten tasarruf eden tek amaçlı makineler yerine genel amaçlı, programlanabilir, değişik ürünleri tanıma, değişik operasyonları ardı ardına yapabilme yeteneğine sahip mikro elektronik teknolojiler ön plana çıkmaktadır. Bu teknolojiler, aşırı makinalaşmadan tasarruf eden, makinelerin boş durma zamanını azaltan ve ürün esnekliğine imkan veren teknolojilerdir (Yentürk, 1993; 586).

Üretimin esnek yapılması üretim ölçeğini de değiştirmiştir. Fordist sistemde işletmeler kârlılıklarını arttırmak için ürün kompozisyonlarını, üretim kapasitelerini, firma organizasyonlarını ve yer seçimlerini "ölçek ekonomileri" çerçevesinde optimum ölçeğe ve statik karşılaştırmalı üstünlüğe göre belirlemekteydiler. Fakat 1980 sonrası ortaya çıkan yeni koşullar, ölçek ekonomilerinin içerik değiştirmesine, daha geniş bir yaklaşım içinde ele alınmasına ve "Alan ekonomilerinin" önem kazanmasına yol açmıştır Çünkü kendi kendine düzenleme süreci sözkonusudur. Bir ağ değişime yatkın özelliğindedir ve açık yapıdadır (Uğur, 1993; 162-163).

Post-Fordist üretimin en temel farklılığı işgücünün üretim süreci içerisindeki rolünde ve işgücünün örgütlenmesinde görülmektedir. Fordizm'in niteliksiz veya yarı-nitelikli işgücü, Post-Fordizm'de yerini nitelikli işgücüne bırakmıştır. Post-Fordizm'de, üretim sürecinin bütününe ilişkin bilgi sahibi olan, mikro-elektronik teknolojileri kullanabilen, ürün yenileme, kalite artışı ve buluş sürecine, yani karar almayan aktif katkıda bulunabilecek kapasitedeki nitelikli işgücü yeni bir verimlilik artışı için en temel unsur durumuna gelmektedir (Yentürk, 1993; 587). Bu nedenle yeni yapı "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi" yaklaşımını gündeme getirmiştir. Yani işgücünün, işletme içerisinde uzun ve sık (işe girişinden emekli oluşuna kadar) eğitimi söz konusudur.

Üretim sürecinin belirli aşamalarında uzmanlaşarak, iş paylaşımında belirli bir aşamadan sorumlu olan ve yeri bir diğeri tarafından doldurulamayan işgücü, bu sistemde nitelikleri ölçüsünde önem kazanmaktadır. Bu nedenle Post-Fordizm'de işçinin pazarlık gücünün çok katmanlı becerilerden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Niteliklerinin kısıtlı olduğu veya olmadığı durumda işgücünün pazarlık gücünün çok az olduğu görülmektedir. Doğal olarak bu yeni yapıda, pazarlık gücü olmayan işgücünün sömürülmesi ve olumsuz etkilenmesi de söz konusu olmaktadır. Bu durum, Fordist dönemde işgücünün kazandığı dayanışma özelliklerini yitirmesine yani işçi sendikalarının görece olarak önemlerinin azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca işgücünün dayanışmasını ön plana çıkaran ideolojilerin aşınmasına veya destek yitirmesine de yol açmaktadır. Böy-

lelikle, kişisel becerileri değerlendirme, işgücünün birimlerini doğru yönlendirme ve işten sağlanan tatmin duygusunu artırma gibi olumlu noktaları olan esnek üretim biçiminin, işgücü arasındaki rekabeti arttırarak dayanışmayı engellediği, kutuplaşmaya neden olduğu ve örgütlü olarak bir baskı gurubu oluşturma şansını azalttığı görülmektedir. Bu nedenle bu üretim yapısı işveren karşısında işgücünün belirli bir kesimini savunmasız duruma düşürmektedir. İşletme verimliliğinde ve üretilen mal kalitesinde önemli avantajlar sağlayan esnek üretim, bu yeni işbölümü nedeniyle kitlesel üretimden daha büyük ölçüde işverenin yürüncesinde gelişmektedir (Eraydın, 1992; 22-26).

III. 1980 Sonrası İşgücü ve İstihdamın Değişen Yapısı

Ekonomik faaliyetlerin, sosyal faaliyetlerle iç içe bulunması ve hemen her zaman aralarında karşılıklı bir etkileşimin bulunması nedeniyle, 1980 sonrası ekonomik yapıda ortaya çıkan değişimler doğal olarak işgücü ve istihdamı önemli ölçüde etkilemiştir.

A. Artan İşsizlik Sorunu

1970'lere kadar uygulanan Keynes'ci politikalar, tüm gelişmiş ülkelere, ekonomik büyüme açısından olduğu gibi istihdam açısından da altın bir çağ yaşatmış, buna bağlı olarak istihdam hacminde sürekli bir artış görülmüştür. Bu dönemde istihdam ve işsizlik sorunları salt gelişmekte olan ülkeler için yapısal bir sorun olarak kabul edilmekteydi. Gelişmiş ülkelerde görülen işsizlik genellikle friksiyonel, kısmi ve rastlantısal türdendi. Ancak 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve "enfilyasyon ve durgunluğu" aynı zamanda içeren kriz sonrasında işsizlik, gelişmekte olan ülkelerin yanısıra gelişmiş ülkeler için de yapısal bir sorun haline gelmiştir.

Kriz karşısında Keynes'ci görüşlerin yetersiz kalması, yeni sorunlara yanıt olarak Neo-liberal ekonomi politikalarının IMF gibi güçlü kuruluşlarca desteklenerek, birçok ülkeye uygulanması sonucunu doğurmuştur. Ancak işsizlik sorununun Neo-liberal politikaların doğal sonucu olarak daha da yaygınlaşmakta ve derinleşmekte olduğu görülmüştür.

Neo-liberal görüş işsizliği doğal işsizlik oranlarında (friksiyonel işsizlik) bir olgu olarak görmekte ve işsizliği çözümlenmesi gereken, çözümü için çaba sarf edilmesi, ekonomik politikalar üretilmesi gereken bir sorun olarak görmemektedir. İşgücü piyasasına müdahale edilmediği takdirde piyasanın kendiliğinden dengeye geleceğini savunmaktadır. Ancak işsizlik sorununa Neo-liberal görüş açısından bakmak (bir anlamda 21. yüzyıla girerken sorunları 19. yüzyıl gözlüğüyle görmek) işsizlik sorununa bir çözüm getirmemiştir (Kutal, 1993; 15-16). Aşağıdaki tabloda işsizlik oranlarında çarpıcı gelişme açıkça görülmektedir.

Tablo 5: Bazı Ülkelerde İşsizlik Oranları

Ülkeler	1973	1983	1988	1996
ABD	4.9	9.6	5.5	5.5
Kanada	5.5	11.9	7.8	9.5
Japonya	1.3	2.7	2.5	3.3
Fransa	2.7	8.4	10.3	11.8
Almanya	1.0	8.2	7.9	8.6
İtalya	5.9	9.2	11.1	12.1
İngiltere	2.1	11.2	8.5	9.4
Belçika	2.3	12.9	10.5	9.5
Danimarka	1.0	10.4	8.5	9.1
Hollanda	3.1	15.0	12.5	6.6
Portekiz	2.2	7.9	6.5	7.1
İspanya	2.2	18.2	19.5	22.5
Avusturalya	2.3	9.9	7.4	8.4
Y. Zelanda	0.2	5.4	5.3	6.1

Kaynak: OECD; Economies in Transtion. Paris, 1989, s. 28.

OECD; Observer. No: 200, June-July 1996, s. 42-43.

Görüldüğü gibi işsizlik bütün ülkece paylaşılan bir sorun olmakla birlikte, sorunun boyutları ve özellikleri ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişiklikler göstermektedir. Bununla birlikte dikkati çeken en önemli nokta ise, AB ülkelerinin, gelişmiş ekonomiler arasında işsizlik sorunundan en fazla etkilenen ülkeler olduğudur. 1990-94 yılları arasında AB'nin bütününde istihdam edilenlerin sayısı % 4 azalmıştır. Bu savaş sonrası dönemde yaşanmış olan benzer dönemlerdeki düşüşün iki katıdır ve söz konusu dönemde yaklaşık altı milyon kişi işini kaybetmiştir. 1994 yılında AB'de çalışma yaşına gelmiş nüfus 249.244.000 iken bunlardan sadece 146.241.000 istihdam edilebilmektedir. Yani 1994 yılı itibarıyla her on B. Avrupalı'dan biri işsiz durumdadır ve bu oran ABD'dekinin yaklaşık iki katıdır.

Gelişmiş ülkelerde işsizliğin yapısal bir karaktere bürünmesinde çeşitli faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Teknolojik gelişmeler, kurumsal katılıklar, uygulanan yeni ekonomik politikalar, artan dış rekabet, sermayenin yeniden yapılanması, demografik yapıda ortaya çıkan değişimler gibi faktörler bunlar arasında sayılabilecek en genel olanları-

dır (Hart, 1990; 215-224). Bu faktörlerin ortaya çıkmasında kriz sonrası ortaya çıkan yeni ekonomik koşulların etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda artan işsizliği 1980 sonrası ortaya çıkan yeni ekonomik düzenin bir sonucu olarak görmek mümkündür.

Her kriz yeni teknolojileri üretimde kullanmak için uygun bir ortam yaratır. Fakat yeni teknolojilerin daha az işgücü gerektirmesi teknoloji ile istihdam ilişkileri üzerinde tartışmalara yol açmaktadır. 1980 sonrasında mikro-elektronik teknolojilerin üretimde yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanması gelişmiş ülkelerde süreklilik kazanan işsizliğin ne ölçüde teknolojik işsizlik olduğu tartışmalarına neden olmuştur. Geçmişten bu yana teknoloji ve istihdam düzeyi arasındaki ilişkiyi irdeleyen kurumlar tam olarak ortak bir yargıya varabilmiş değillerdir. Bazıları teknolojik gelişmelerin işsizliği arttırdığını savunurken bazıları ise teknolojik gelişmelerin kütleli işsizliğe neden olmadığı tam aksine yeni teknolojilerin yeni iş olanakları yarattığı görüşünü savunmaktadır. Bu nedenle yaşanan işsizliğin, teknolojik gelişmelerden ne kadar etkilendiği tam olarak ölçülebilmemiş değildir. Bununla birlikte istihdam düzeyinde ortaya çıkan değişimlerde teknoloji faktörünün etkisini göz ardı edemeyiz. Fakat yeni teknolojiler her ne kadar işgücü tasarrufu getirirler de yarattıkları yeni iş olanakları ile bunu belirli ölçüde telafi ettikleri gibi, bir yandan da işletmelerin daha etkin ve verimli çalışması ile ekonomik büyümenin sürdürülmesini sağlamaktadırlar. Bu nedenle uzun dönemde yeni teknolojilere yeterli yatırım yapmayan ülkelerde işsizliğin daha da artması olasılığı daha yüksek olacaktır.

Yapısal işsizliğin yaşanmasında bir diğer faktör mevcut işgücünün yeteneklerinin uygunsuzluğu (mismatch of skills) olarak ifade edilebilir. Yeni teknolojiler yeni niteliklere sahip, yüksek düzeyde eğitilmiş işgücüne olan talebi arttırmakta fakat mevcut işgücü içinde bu nitelik ve bilgi düzeyine sahip elemanları yeterince temin etmek mümkün olmadığından bu yönde bir işsizlik önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan işsizlik özellikle niteliksiz veya yarı-nitelikli işgücünü önemli ölçüde etkilemektedir (Hart, 1990; 217). Günümüzde, gelişmiş ülkelerde esasen teknolojik değişimin yol açtığı derin bir işsizlik sorunuyla olduğu gibi, işletmelerin gereksinim duyduğu niteliklere sahip işgücü kıtlığıyla da karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda, teknolojik ve yapısal değişim nedeniyle işsiz kalan çok sayıda işçinin bulunması, yeterli nitelik yoksunluğunu karşılama anlamına gelmemektedir (Erdut; 1996; 111-112).

Diğer taraftan izlenen liberal ekonomi politikaları sonucu dış mamullerin serbestçe ithali, küresel rekabete ayak uyduramayan bazı işletmelerin faaliyetlerini daraltmalarına ya da tamamen durdurmalarına neden olmakta, bu da mevcut işsizliği daha da arttırmaktadır. Ayrıca izlenen yüksek faiz ve anti-enflasyonist politikalar da mevcut işsizlik oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. İzlenen liberal ekonomi politikalarının bir aracı olan özelleştirme uygulamaları da bir ölçüde olsa istihdam sevi-

yesini düşürerek işsizlik oranlarını etkilemektedir. Çünkü uzun süreli istikrar döneminde uygulanan Keynes'ci politikalar sonucunda kamu kesimindeki istihdamın seviyesinde önemli gelişmeler olmuştur. Örneğin OECD'ye üye bütün Avrupa ülkelerinde kamu kesiminin istihdam içindeki payı 1960 yılında % 10.4 iken 1985 yılında % 18.1'e çıkmıştır. 1961-1981 yılları arasında kamu kesimindeki istihdamın artış oranı İngiltere'de % 28.5, Fransa'da % 39, Almanya'da % 55, İtalya'da % 82.5 ve İsveç'te % 182 olmuştur. Bu rakamlar kamu kesiminin istihdam alanları yaratmada özel sektörün çok önünde olduğunu ve işsizliği önlemede kamu kesiminin istihdam yaratma potansiyelinin çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle özelleştirme uygulamalarıyla birlikte işsizlik oranlarında bir artışın gerçekleşmesi normaldir (Alper, 1994; 97-99).

Gelişmiş ülkelerde işsizliğin artmasında diğer bir önemli faktör ise üretimin yeniden yapılanması ve sermayenin küreselleşmesidir. Gelişmiş ülkelerde genellikle gerileme içinde bulunan kaynak yoğun ve emek yoğun ürünlerin üretimi, gerek yerli sermaye kullanımıyla, gerekse uluslararası yatırımlara bağlı olarak gelişmekte olan ülkelere kaydırılmıştır. Bunun yanı sıra, özellikle çokuluslu şirketler kendi ülkelerindeki işgücü maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı, yatırımlarını ücretlerin düşük, sendikaların zayıf veya hiç olmadığı ve hükümetlerin yardımlarda bulunduğu ülkelere kaydırmaktadırlar (Hart, 1990; 224-225). Geleneksel endüstrilerin genellikle gerileme içinde olması ve gelişen endüstrilerin genelde sermaye-teknoloji yoğun endüstriler olması, Avrupa ve ABD'nin işsizlik sorununu daha da ağırlaştıran bir faktör olmaktadır. Çünkü gelişen bu sektörlerde işgücüne gereksinim azalmakta buna karşılık işgücünde aranılan nitelikler giderek yükselmektedir. Oysa özellikle Avrupa'da endüstri istihdamının önemli bir kısmı geleneksel endüstrilerde istihdam edilmektedir. Bu endüstrilerin gerilemesiyle hem endüstri sektöründe istihdam azalmakta, hem de işsizlik sorunu büyümektedir.

Gelişmiş ülkelerdeki istikrar döneminden kalma kurumsal katılıklarında işsizliğin artmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Örneğin ücret dışı ödemelerdeki artış, işverenlerin ödemek zorunda olduğu sosyal sigorta primlerinin yüksekliği, işçiyi koruyucu kanuni düzenlemelerin fazlalığı gibi faktörlerin yanı sıra uygulanan pasif istihdam politikalarının (yani işsizlik sigortası uygulamalarının) da işsizliği arttırdığı görüşü hakimdir. İşsizliğin kapsamlı ve uzun süreli işsizlik sigortasının varlığı durumunda iradi mi yoksa gayri iradi mi ortaya çıktığı sorusu literatürde cevap bekleyen sorulardandır (Fındıkçıoğlu, 1996; 67 - Hart, 1990; 222). Yani diğer bir deyişle sosyal refah devleti uygulamalarının işsizliği arttırdığı görüşü savunulmakta ve bu tür işsizliğe "Refah Devleti İşsizliği" adı verilmektedir (Rose, 1994; 3-4). Bu nedenle birçok işletme işe alma ve işten çıkarmadaki katı kurallar nedeniyle geçici işçi temin eden kuruluşları ya da esnek işgücü çalıştırmayı tercih etmektedir.

Hemen tüm ülkeler için ortak bir sorun olan işsizlik karşısında benimsenen yaklaşım ve politikalar kuşkusuz ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu yaklaşımlar arasında bir uçta işsizlik sorununun çözümünü ekonomik gelişmeye bırakan liberal yaklaşımlar yer alırken diğer tarafta bu sorunu toplumsal bir sorun olarak kabul eden ve istihdam politikalarına öncelikli olarak yer veren yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin ABD'de işsiz kalmanın yükünü büyük ölçüde işsiz kalan birey yüklenmektedir (Koray, 1992; 91). Hem istihdam hem ücret haddi esnek, yani üretim kısılacığı zaman işletmelerin ilk başvurduğu yol işçi çıkartmak ve ücretleri düşürmektir. Devletin yükü görelî sınırlı kaldığı gibi, işletmelerin de yükü önemli ölçüde sınırlıdır. Avrupa'da ise, işsizlik yükünün kısmen devlet, kısmen de işletmeler tarafından karşılandığı görülmektedir. Buna karşılık, Japonya'da işsizliğin yükü genelde işletmeler üzerinde kalmaktadır. İşletmeler bir taban ücrete, kârlılık durumlarına göre ekler sağlamak ya da sağlamamaktadırlar. Böylece kendi sistemleri içinde ücreti esnekleştirmekte buna karşılık, ömür boyu istihdam ilkesine göre ABD'deki gibi sık işçi çıkartma yoluna gitmemektedirler (Kazgan, 1994; 60-61).

Gelişmiş ülkelerde görülen bu farklı yaklaşımların yanı sıra, benzer istihdam politikaları geliştirdikleri de görülmektedir. Bunlar arasında özellikle, makro ekonomik istikrarın sağlanması, kamu açıklarının azaltılması, uzun dönemli reel faiz oranlarının düşürülmesi, özel sektör yatırımlarının artırılması, teknolojik ilerleme ve rekabet gücünün artırılması, ücret dışı işgücü maliyetlerinin azaltılması, çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi, esnek istihdam biçimlerinin kullanılması gibi politikalar bunlar arasında sayılabilir (Bircan, 1994; 17). Bunların yanında özellikle genç işsizliğini azaltmayı hedefleyen, meslek edindirmeye yönelik mesleki ve teknik eğitim programları, hemen tüm ülkelerde en yoğun şekilde uygulanan istihdam politikalarıdır. İngiltere'de Community Programme, Youth Training Scheme; ABD'de Job Training Partnership Act (JTPA); Fransa'da TUC (travaux d'utilite collective), CEF (contrat emploi-formation); İrlanda'da Work Experience Programme (WEP); Danimarka'da Job Offer Ect ve Almanya'da ABM (Arbeitsbeschaffungsmassnahmen) gibi bazı programlar örnek olarak gösterilebilir (Hollister-Freedman, 1988; 319-321).

Bununla birlikte son yıllarda uygulanan istihdam politikalarının genellikle aktif nitelikte olduğu görülmektedir. Yani tercih edilen politikalar, istihdamı arttırmaya yönelik politikalarlardır. Aktif istihdam politikalarının tercih edilmesinin en önemli nedeni ise, son yıllara kadar yoğun bir şekilde uygulanan pasif istihdam politikalarının, yani işsizlik sorunu karşısında sonuçlarını onarmayı amaçlayan yaklaşımların (ki bunlar sosyal refah devleti yaklaşımlarıdır), devlet bütçesi üzerine getirmiş olduğu aşırı yüklerdir. Ashında aşırı liberal olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşımla, devletin ve işletmelerin üzerindeki sosyal yükler azaltılarak kârlılığı yük-

seltmek, maliyetleri düşürerek rekabet gücünü arttırmak ve böylelikle bu yoldan yer eden işsizliği azaltmak hedeflenmektedir.

B. İşgücünün Sektörel Dağılımında Değişim

Bir ülkede işgücünün iktisadi sektörler itibarıyla dağılışı, o ülkenin ekonomik yapısını ve ekonominin gelişme düzeyini gösteren en önemli kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir (Ekin, 1968; 130). "Üç Sektör Kanunu" olarak adlandırılan ve istihdamın ekonomik gelişmeye bağlı olarak değişimini açıklayan yaklaşıma göre tarihi gelişim süreci içerisinde, ekonomik gelişme ile birlikte tarımda çalışanların sayısı, endüstri sektörü lehine gittikçe azalmış ve aynı süreç içinde endüstri de hizmetler sektörü aşamasında gelişmiş ülkelerde işgücünün önemli bir kısmı endüstri sektöründe istihdam edilirken, 1980'li yıllardan itibaren gelişmiş ülkelerin post-endüstrileşme sürecine girmeleriyle birlikte istihdamın önemli bir kısmı endüstriden hizmetlere doğru kaymıştır.

Aşağıdaki tabloya baktığımızda hemen her ülkede hizmetler sektörünün öneminin yıldan yıla arttığını ve bu ülkelerde hizmet-egemen bir işgücü piyasasının oluştuğunu görmek mümkündür. 1970 yılında hizmetler sektöründeki istihdamın oranı yaklaşık % 40 ile % 60 arasında değişirken, 1990 yılında % 60 ile % 70 civarında olduğu görülmektedir. ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya ve Hollanda da hizmetler sektöründeki istihdamın oranı % 70'lerdeyken, bu oran özellikle Japonya, Almanya ve İtalya'da daha düşüktür (% 58-59 arasında değişmekte). Bu ülkelerde, diğer ülkelere oranla, hizmetler sektöründeki istihdamın daha düşük olması, endüstri sektörünün kuvvetli olması ve özellikle de ihracatta bu sektörün önemli bir paya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 12: Gelişmiş Ülkelerde İşgücünün Sektörel Dağılımı (%) (1970-90)

ÜLKELER	Tarım			Sanayi			Hizmetler		
	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990
ABD	4.5	3.6	2.8	33.1	29.3	25.1	62.3	67.1	72.0
Kanada	7.6	5.4	4.2	29.8	27.4	23.5	62.6	67.2	72.2
Avustralya	8.0	6.5	5.6	35.0	28.9	24.1	57.0	64.6	70.4
Japonya	16.9	10.1	6.9	35.7	35.1	33.9	47.4	54.8	59.2
Fransa	13.5	8.7	6.0	38.4	35.0	29.0	48.0	56.3	65.0
Almanya	8.5	5.2	3.5	48.7	42.9	39.0	42.8	51.9	57.6
İtalya	20.1	14.2	8.9	39.8	38.1	32.5	40.1	47.7	58.6
Hollanda	6.4	5.2	4.7	37.5	29.7	25.8	56.2	65.1	69.5
İsveç	8.2	5.6	3.8	38.0	31.5	28.3	53.9	62.9	67.9
İngiltere	3.2	2.6	2.1	43.2	36.2	28.2	53.6	61.2	69.7

Kaynak: GODBOUT, 1993, s. 9.

Tablo 13: Gelişmiş Ülkelerde İşgücünün Sektörel Olarak Yüzdelik Değişimi (1970-90)

ÜLKELER	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	1970-80	1980-90	1970-80	1980-90	1970-80	1980-90
ABD	-2.1	-1.7	-0.9	-1.0	1.1	1.3
Kanada	-2.5	-2.2	0	-1.1	1.6	1.1
Avusturya	-2.6	-1.2	-2.4	-1.5	0.8	1.2
Japonya	-5.5	-3.7	-0.6	-0.4	1.1	0.8
Fransa	-4.8	-4.2	-1.4	-2.5	1.1	0.8
Almanya	-5.5	-4.2	-1.9	-1.1	1.3	0.9
İtalya	-3.7	-5.0	-0.7	-2.1	1.5	1.6
Hollanda	-2.4	-0.9	-2.5	-1.3	1.3	0.8
İsveç	-3.3	-3.6	-1.5	-0.8	2.0	1.0
İngiltere	-2.1	-1.9	-1.8	-2.4	1.3	1.4

Kaynak: GODBOUT, 1993, s. 10.

Bu yapısal dönüşüm, iki farklı yönden değerlendirilebilir. İlk olarak, bu dönüşümü, ortalama gelirlerdeki artış ve refah seviyesindeki yükselmeye birlikte tüketim eğilimindeki değişimlere bağlayan, talep-yönlü yaklaşımlarla değerlendirme mümkündür (Wieczorek, 1995; 217). Bu yaklaşıma göre, kişiler gelirlerindeki artışa paralel olarak, ilave gelirleri ile mal yerine hizmet almaya yönelecekler, buna bağlı olarak da hizmetlere olan talep daha çok artacaktır. Hizmetlere olan talebin artması ise doğal olarak hizmet sektörünün önemini arttıracaktır. Bununla birlikte, hizmet sektöründeki istihdamın artmasında başka faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir. Bunları ise, arzyönlü yaklaşımlar olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin, teknolojik gelişme oranının sektörler arasında göstermiş olduğu farklılıklar, işgücünün hizmetlere doğru yönelmesinde etkili olmaktadır. Çünkü emekten tasarruf eden teknolojik gelişmeler, hizmetler sektöründe diğer sektörlerle oranla (özellikle imalat sanayinde) ortalama olarak daha düşüktür (Wieczorek, 1995, 217). Bu nedenle, birçok hizmet işinin emek-yoğun işler olması, hizmet sektörünün endüstriye oranla daha çok işgücüne ihtiyaç duymasına neden olmaktadır. Bu faktörün yanısıra, hizmetler sektöründeki istihdam artışında etkili olan diğer faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Küreselleşmeyle birlikte uluslararası ticaretteki artan gelişme; hava taşımacılığı, toptan ticaret endüstrisi, bilgiye dayalı hizmetler, bankacılık, finans ve sigortacılık gibi hizmetlere olan talebi destekler nitelikte olmuştur. Diğer taraftan 1970-90 yılları arasında, ekonomideki duraklamalar hizmetler sektörünü daha az yoğunlukta etkilemiştir. Bu nedenle örneğin 1974-75 ve 1980'li

yılların başında imalat sanayiinde çoğu kişi işini kaybederken, hizmetler sektöründe çalışanların çoğu işini devam ettirebilmişlerdir. Bir başka faktör ise, kadın ve yaşlı nüfusun hizmetler sektöründe daha kolay iş bulabilmesi ve özellikle de kadın işgücünün bu sektörü öncelikli olarak tercih etmesidir. Her ne kadar yukarıda sayılan bu faktörler ABD'de yapılan birkaç araştırmanın sonucu olsa da, Japonya ve Avrupa'da yapılan bazı araştırmalarda da benzer sonuçların elde edildiği görülmüştür (Godbout, 1993; 10).

Hizmetler sektöründeki gelişimi alt sektörler bazında ele aldığımızda ise, küreselleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak özellikle iki alanda istihdamın önemli bir artış gösterdiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki, bankacılık, finans, sigortacılık, komisyonculuk ve ticari hizmetlerdir. Hemen tüm ülkelerde bu sektörler son yıllarda önemli bir istihdam patlaması gerçekleştirmiştir. İstihdamın artış gösterdiği ikinci alan ise, reklamcılık, halkla ilişkiler, eğitim, sağlık, hukuk, kamu idaresi ve güzellik salonları gibi işlerin dahil olduğu sosyal hizmetler ve bireysel hizmetler sektörüdür. Bu sektörleri toptan ve perakende ticaret, restaurant, otel hizmetleri gibi işler takip etmektedir. Bununla birlikte bazı ülkelerde, taşımacılık, iletişim ve kamu hizmetleri alanlarında istihdamın düştüğü görülmektedir. Örneğin, İngiltere'de 1970 yılında bu alanlarda çalışanların toplamı 2 milyonun üzerindeyken bu rakam 1990 yılında 1.7 milyon civarına inmiştir (Godbout, 1993, 11). Bu periyod içerisinde gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının, bu düşüşte önemli bir etkisinin olduğu açıktır. Aynı şekilde hemen tüm ülkelerde kamu hizmetleri alanında çalışan işgücü sayısında önemli bir değişikliğin olmaması da, izlenen yeni ekonomik politikaların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki tabloda alt sektörler bazında istihdamın gelişimini daha ayrıntılı bir şekilde görmek mümkündür.

Tablo 14: Gelişmiş Ülkelerde Hizmetler Sektöründeki İşgücünün Alt sektörler İtibariyle Dağılımı

ÜLKELER	Kamu Hizmetleri			Ticaret ve Turizm Hizmetleri			Taşımacılık ve İletişim Hizmetleri			Finans, Yönetim ve Sigortacılık Hizmetleri			Sosyal ve Bireysel Hizmetler(*)		
	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990
ABD	1.2	1.2	1.1	20.3	21.5	22.1	6.0	5.7	5.3	6.8	8.4	11.3	28.0	30.4	32.2
Kanada	1.1	1.2	1.1	20.4	22.5	24.0	7.7	7.3	6.5	7.1	9.5	11.6	26.3	26.7	29.1
Avusturalya	2.0	2.1	1.4	22.8	23.8	24.9	7.6	7.3	6.8	7.1	8.2	11.5	17.5	23.1	25.8
Japonya	0.6	0.6	0.5	21.0	23.8	24.1	6.5	6.4	6.1	4.3	5.8	8.4	15.1	18.2	20.1
Fransa	0.8	0.9	0.9	15.4	16.0	17.3	5.9	6.2	6.4	5.3	7.5	10.0	20.7	25.7	30.2
Almanya	0.7	0.8	0.9	14.7	15.4	16.3	5.7	5.9	5.8	4.2	5.8	7.9	17.5	23.9	26.7
İtalya	-	-	-	-	18.6	21.5	-	5.6	5.6	-	2.6	4.1	-	20.9	27.0
Hollanda	-	0.9	0.7	-	17.8	17.8	-	5.9	6.2	-	7.9	10.4	-	32.5	34.5
İsveç	0.6	0.9	0.8	14.5	13.8	14.4	6.9	7.0	7.0	5.0	6.7	8.7	26.8	34.5	37.0
İngiltere	1.6	1.4	1.1	16.4	19.3	19.5	6.7	6.3	5.9	5.0	7.3	11.7	23.8	26.8	30.2

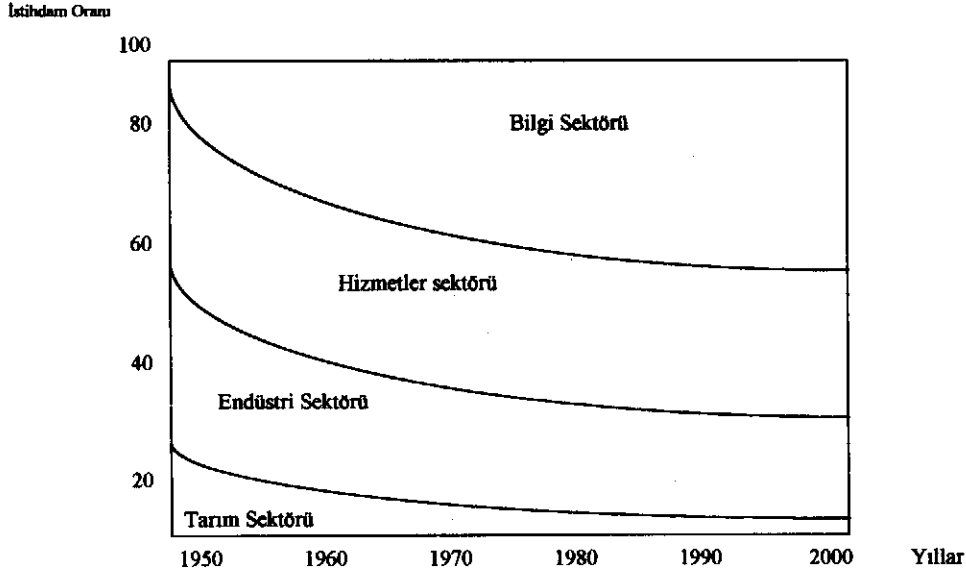
(*) Kamu yönetimi, sağlık, eğitim, hukuk ve eğlence hizmetleri gibi işleri içermektedir.

Kaynak: GODBOUT, s. 13.

Hizmetler sektörünün önemli ölçüde genişlemesi post-endüstriyel toplum olmanın önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte post-endüstriyel toplum olma aşamasında işgücünün sektörel dağılım bakımından gelişmiş ülkeleri, aşırı biçimde basitleştirilmiş bir yaklaşımla, iki grup içinde değerlendirebiliriz. Birinci grupta, ABD, İngiltere ve Kanada bir hizmetler ekonomisi modelini temsil etmektedir. Post-endüstriyel topluma doğru gelişme hızının ivme kazandığı bu modelde, 1970 yılından sonra imalat sanayinde istihdam hızlı bir gerileme ile kendini göstermektedir. Tarım, sektöründe istihdam adeta tümüyle yeni bir istihdam yapısını içermektedir. Bu anlamda çeşitli hizmet etkinlikleri arasındaki çeşitleme sosyal yapıların incelenmesinin anahtarı haline gelmektedir. Bu modelde, sermaye yönetimi hizmetlerinde istihdam, sağlık ve eğitim alanındaki çarpıcı gelişmeler nedeniyle sürekli biçimde artış gösteren sosyal hizmetler sektörü ve diğer ticari hizmetlere oranla daha ağırlıklı bir yere sahiptir. İkinci grupta, Japonya ve Almanya, bilgiye dayalı sanayi (info-industrial) modelini temsil etmektedir. İmalat sanayiinde istihdamın payı azalmakla birlikte, göreceli olarak yüksek (aktif nüfusun dörtte biri) bir düzeyde bulunmaktadır. Bu modelde imalat sanayiinde istihdam azalmakta, ancak sanayi etkinliği güçlenmektedir. Bu eğilimin temel nedeni kısmen, diğer ticari hizmet işletmelerinde istihdam payının mali hizmetlerden fazla olmasına bağlanabilir. Ancak bu durum Japonya ve Almanya'da mali etkinliklere daha az önem verildiği anlamına gelmemektedir (Erdut, 1996; 119).

Diğer taraftan bazı araştırmacılara göre ise, post-endüstriyel toplum olma aşamasında klasik üç sektörün yanısıra dördüncü bir sektör olarak, bilginin üretildiği "bilgi sektörü" oluşmuştur ve bu sektör, kendi alt-yapısı, üstyapısı ve fonksiyonel etkileriyle birlikte tarım, sanayi, hizmet sektörlerini etkilediği gibi, üretim, tüketim, kaynak dağılımı ve bölüşümü de etkilemektedir. Bunun yanısıra, gelişmiş ülkelerin henüz "ilk dönem post-endüstriyel toplum" aşamasında oldukları bu nedenle bilgi sektörünün istihdam içerisindeki payının düşük olduğu fakat yakın gelecekte ise işgücünün büyük bir bölümünün bu sektörde istihdam edileceği görüşü hakimdir (Erkan, 1993; 86) (bknz. Şekil 1).

Şekil 1 : İlk Dönem Post-Endüstriyel Toplumda İşgücünün Sektörel Dağılımı

Kaynak: ERKAN, 1993, s. 86.

C. İşgücünün Nitelik Düzeyi ve Kutuplaşma

1980 sonrası ortaya çıkan yeni ekonomik düzen işgücünün nitelik düzeyinde önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle teknolojik gelişmelere bağlı olarak, geçmişte tekrara dayalı niteliksiz veya yarı-nitelikli işgücünün yaptığı işlerde otomasyona gidilmesi, bu tür işgücüne yönelik talebi azaltmış, buna karşılık diğer taraftan sayısal kontrollü makinaları ve yeni teknolojileri kullanabilen nitelikli işgücüne olan talep artmıştır. Tek amaçlı mekanik makinaları kullanarak, sürekli aynı işi yapan düşük nitelikli işgücünden, bilgisayar programlama, makine ayarlama, bakım operatörlüğü gibi niteliklere sahip bir işgücüne geçiş söz konusu olmaktadır. Doğal olarak üretimde bedensel emeğin önemi azalırken zihinsel emeğin önemi artmaktadır. Bu nedenle beyaz yakalı işçilerin sayısında mavi yakalı işçilere oranla önemli bir artış yaşanmaktadır. Bununla birlikte, yeni teknolojiler yalnız bedensel değil, zihinsel olarak da basit ve standartlaşmış işleri elimine etmekte ve bu işleri görenleri de çalışma yaşamından uzaklaştırmaktadır. Bunların yerini daha nitelikli ve uzmanlık gerektiren işler almaktadır.

Gerçekten de gelişmiş ekonomilerde ağır endüstriler giderek daralırken buna paralel olarak niteliksiz ve yarı-nitelikli işgücüne olan ihtiyaç azalmakta, buna karşılık hızla büyüyen mikroelektronik endüstrisinin, kendi ihtiyacını karşılayacak teknik bilgi ve uzmanlığa sahip işgücüne olan ihtiyacı artmaktadır. Bunun sonucu olarak, belirli bazı sektörlerde önemli miktarlarda nitelikli personel açığı oluşurken, diğer taraftan uygun niteliklere sahip olmayanlar için uzun süreli işsizliğin ortaya çıktığı görülmektedir. ABD'de yapılan bir ankete göre, 966 küçük ve orta ölçekli işletmeden % 24'ü nitelikli işçi sıkıntısı çektiklerini ve bu durumun işletmelerinin geleceğini tehdit ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Üretim sürecinde yaşanan değişim, yeni bazı mesleklerin ortaya çıkması veya bazı mesleklerin önem kazanması ya da eski bazı mesleklerin ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur (OECD, 1988; 77). Bilgisayar destekli üretim teknolojilerinin hemen her düzeyde yüksek nitelikte işgücü gereksinimi yarattığı, özellikle tasarım, programlama, üretim ve bakım işlerinde bu talebin çok güçlü bir eğilim olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle düşük nitelikli fizik güç gerektiren meslekler azalırken; işletmecilik, idarecilik, danışmanlık gibi liderlik vb. kişisel özellikleri ön plana çıkartan ve soyutlama, analitik olma vb. nitelikler gerektiren teknik mesleklerin payı artmaktadır (Özşuca, 1995, 21). Sonuç olarak, sistem ve program yazılımcılığı, elektrik ve elektronik mühendisliği, yöneticilik gibi meslekler piyasada aranan meslekler olmaktadır. Örneğin İngiltere'de 1980 yılında teknisyen ve mühendis işgücünün oranı % 6 iken bu rakamın 1995 yılında % 40 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Aynı dönem içerisinde niteliksiz ve yarı-nitelikli işgücünün ise, % 40'lardan % 10'lara gerilediği tahmin edilmektedir (Kanawatty vd., 1989; 273). Ayrıca aşağıda tabloda, işgücünün mesleki dağılımında, niteliğin öne çıktığı mesleklerin (informational occupation) artan önemini görmek mümkündür.

Diğer taraftan üretim süreci içerisinde işgücünün değişken-çoklu niteliklere (multi-skilled) sahip olması beklenmektedir. İşgücünün kesin tanımlanmış işler yerine daha esnek tanımlanmış ve koşulları çabuk değişen işlere uyum yeteneği aranmaktadır. Değişen üretim yapısı kadar, müşteri eğilimlerine göre üretim arayışı da işgücünden, çok yönlü olarak yararlanmayı gerektirmektedir.

Tablo 15: Bazı Gelişmiş Ülkelerde İşgücünün Mesleki Dağılımı (%)

MESLEKLER	İngiltere	ABD	Kanada	Fransa	Almanya	Japonya
	1990	1991	1992	1989	1987	1990
Yöneticiler/						
Profosyoneller/ Teknisyenler	32.8	29.7	30.6	25.9	26.7	14.9
Yöneticiler	11.0	12.8	13.0	7.5	4.1	3.8
Profosyoneller	21.8	13.7	17.6	6.0	13.9	11.1
Teknisyenler	-	3.2	-	12.4	8.7	-
Satıcılar ve İdare Personel	23.9	27.6	25.9	28.0	21.5	33.7
Satıcılar	6.6	11.9	9.9	3.8	7.8	15.1
İdari Personel	17.3	15.7	16.0	24.2	13.7	18.6
Zanaatkar ve Operatörler	22.4	21.8	21.1	28.1	27.9	31.8
Yarı-Nitelikli İşçiler	18.4	17.9	17.2	11.4	17.3	12.3
Yarı-Nitelikli Hizmet İşçileri	12.8	13.7	13.7	7.2	12.3	8.6
Yarı-Nitelikli Taşıma İşçileri	5.6	4.2	3.5	4.2	5.5	3.7
Tarım İşçileri	1.6	3.0	5.1	6.6	3.1	7.2
Sınıflandırılmayanlar	1.0	-	-	-	3.0	-
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: CASTELLS-AOYAMA, s. 21.

Özellikle teknolojiadaki gelişmeler ve değişen rekabet koşulları nedeniyle nitelikli işgücünün önemini artırması, hükümetlerin ve işletmelerin işgücüne bakış açılarını ve işgücüne yönelik politikaları değiştirmiştir. Hükümetler bir taraftan, nitelikli eleman talebini karşılayabilmek için genel olarak eğitimin seviyesini yükseltmeye çalışırken, diğer taraftan nitelikli eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik eğitimde vergi iadesi, sektör bazında özel ve resmi eğitim kurumlarını destekleme ve genel olarak yüksek nitelikli eleman sağlayacak eğitim plan ve programlarını oluşturma, gibi tedbirlere başvurumaktadırlar. Bunun yanısıra hemen tüm gelişmiş ülkelerde mesleki ve teknik eğitime verilen önem bunun açık göstergesidir. İşletmeler ise, işgücünü bir maliyet unsuru olarak değil, bir varlık olarak değerlendirmeye başlamışlar, fiziksel yatırımların yanısıra beşeri kaynaklar da planlamalara değerli bir unsur olarak girmiştir. Bu nedenle, işletme düzeyinde beşeri kaynağın beceri ve niteliklerini geliştirmek amacıyla işletme içi eğitimlere büyük önem verilmektedir (Özşuca, 1995; 21).

Buraya kadar yapılan açıklamalar, ekonomik yapıdaki gelişmelere bağlı olarak işgücünün nitelik düzeyinde de artış görüldüğü, özellikle yeni teknolojilere dayalı ekipmanları kullanabilen değişken nitelikli (birden fazla niteliğe sahip olan) işgücüne talebin arttığı görüşü savunulmuştur. Bununla birlikte bazı yaklaşımlar ise, üretimde yeniden yapılanmanın işgücünün niteliksizleşmesi ve işsizleşme anlamına geldiği tezini ileri sürmektedirler (Öngen, 1995; 17). Bu tez, ilk dönem post-endüstriyel toplum aşamasında, işgücünün sahip olduğu nitelikler yönünden kayba uğradığını ifade eder. Bu tezin savunucularına göre üretim akışının tüm yönetiminin insana bağlı olduğu birinci mekanikleşme basamağından, kısmen otomatikleştirilmiş üretim akışlarının hala insanlar tarafından yönetildiği ikinci mekanikleşme basamağına geçişte nitelik taleplerinin bir artışı söz konusudur. Üçüncü mekanikleşme basamağına geçiş makinelerin bizzat kendi kendilerini yönetmeleri yoluyla olmaktadır. Çünkü makineler arızaları belirleyebilirler ve herhangi bir insan müdahalesi olmaksızın bu arızaları giderebilirler. Artan otomatikleşme ile işçi sorumlu davranma imkanını kaybeder ve böylece belirli bir mekanikleşme basamağından itibaren çalışan personelden daha düşük nitelikler talep edilir. Yine bu çerçevede iddia edilmektedir ki, herhangi bir eğitim almamış ya da kısa süreli eğitim almış çalışanların oranı azalmayacak, aksine tedricen artacaktır (Hesapçıoğlu, 1994; 465-466).

Özellikle mikro-elektronik teknolojiler ve bilgisayarlaşma, genellikle makine operatörlerinin yaptığı işin niteliksizleşmesi ve işgücü maliyetinin düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin basım sektöründe işgücünün önemli bir bölümü işsizleşirken, bir bölümü de niteliksizleşmektedir. Eskiden ancak 3-7 yıl arasında yetişen nitelikli bir kompozitörün yerini günümüzde 6 aylık bir kurs sonucu yetişen bilgisayarlaşmış baskı makinesi operatörü almış bulunmaktadır. Zaman etmeni açısından işgücünün niteliksizleşmesi olgusu yanı sıra, öteki etmenlere (örneğin işin rutinleşmesi ölçütüne) göre de belli bir niteliksizleşme açıkça gözlenir. Benzer biçimde ABD'de metal endüstrisinde, sayısal denetim araçları, istihdam edilen işgücü sayısını ve emek maliyetini büyük ölçüde azaltmaktadır. Aynı şekilde, bankacılık sektöründe de belli bir nitelik yükselmesi gerçekleşirken, rutin işlerde hızlı bir niteliksizleşme gözlenmektedir (Öngen, 1995, 17).

İşgücünün niteliksizleşmesi tezini savunanların bir başka yaklaşımları da, kısalan ürün devrelerine koşut olarak meslek kategorilerinin de hızla yenilenmek zorunda kalmalarıdır. Öyle ki kısa bir süre önce nitelikli konumda gözüken bir işgücü türü, bir süre sonra tamamen niteliksizleşmekte, buna karşılık aynı dalda yeni bir nitelik ve beceri formu gelişmektedir (Öngen, 1996; 35).

Ekonomik gelişmelere bağlı olarak, işgücü yapısında ortaya çıkan bu çelişik gelişmeler, işgücünün iki grup olarak kutuplaşması sonucunu doğurmuştur. Bunlardan birinci grubu, aranan niteliklere ve yeteneklere

sahip, sürekli istihdam şansı olan, yüksek ücret alan, yüksek verimliliğe ve iş doyumuna sahip bulunan ve pazarlık gücü fazla olan "**çekirdek işgücü**" oluşturmaktadır. İkinci grubu ise, sürekli iş sahibi olmak için aranan niteliklere sahip olmayan ve bu nedenle zaman zaman iş bulan, mevsimlik dalgalanmalara ve pazardaki istikrarsızlığa bağımlı durumda bulunan, düşük ücret ve verimlilik koşullarında çalışan ve pazarlık gücü olmayan, dahası sürekli işsizlik riski altında yaşayan "**çevre işgücü**" oluşturmaktadır. Bu çevre işgücü, almaya razı olduğu ücreti çok düşürse dahi hiç bir zaman çekirdek işgücünün yerini alabilecek niteliklere sahip olmayan işgücüdür. Bu nedenle de "yedek işgücü" olma özelliğini de taşımamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKTAN, C. Can; Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat. Takav Matbaası, Ankara, 1994.
- ALPER, Yusuf; İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme. Sağlık-İş Yayınları, Ankara, 1994.
- AYBAR, Bülent; "Global Ekonominin Değişen Dinamikleri ve Türk İşletmelerinin Global Pazarlarda Rekabet Şansı Üzerine", İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, C. 22, Sa. 2, Kasım 1993.
- BİRCAN, İsmail; "Küreselleşme Süreci ve İstihdama Etkileri", İstihdam Dergisi. Sa. 16, Mayıs, 1994.
- CAMPBELL, Duncan; "Foreign Investment, Labour Immobility and the Quality of Employment", International Labour Review, Vol. 133, No. 2, 1994.
- CASTELLS, Manuel-AOYAMA, Yuko; "Paths Towards the Informational Society: Employment Structuri in G-7 Countries, 1920-1990", International Labour Review. Vol. 133, No: 1, 1994.
- CEYHAN, Haluk; XXI. Yüzyıl Başları Sanayi Yapısı Ne Olabilir. İKV Yayınları, İstanbul, 1991.
- ÇAPOĞLU, Gökhan; "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Işığında Türkiye için Bir Ülke Gelişme Stratejisi Önerisi", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri. DPT Yayını, Ankara, 1993.
- DURUİZ, Lale-YENTÜRK, Nurhan; "21. Yüzyılın Ekonomisi ve Türkiye", Görüş Dergisi, TÜSİAD Yayını, Kasım 1992.
- ERAYDIN, Ayda; Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Matbaası, Ankara, 1992.
- ERDUT, Zeki; Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi. (Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması), İzmir, 1969.

- ERKAN, Hüsnü; *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.
- FINDIKÇIOĞLU, Gündüz; "İşsizlik ve İşgücü Piyasalarının Yapısı Hakkında Bir Not", *İktisat Dergisi*. Sa: 357, Mayıs-Haziran 1996.
- FLAMM, Kenneth; "The Changing Pattern of Industrial Robot Use", *The Impact of Technological Change on Employment and Economic Growth içinde* (Ed. R.M. Cyert, D.C. Mowery), Ballinger Publishing Company, Massachusetts, 1988.
- GINZBERG, Eli-NOYELLE, T.J.-STANBACK, T.M.; *Technology and Employment*. Westview Press, Boulder and London, 1986.
- GODBOUT, Todd M.; "Employment Change and Sectoral Distribution in 10 Countries, 1970-90", *Montly Labor Review*, Vol. 116, No: 10, October 1993.
- GÖKER, Aykut; "İş Sürecinde Değişim ve Teknoloji Sorunu", *Petrol-İş 91 Yılığ*. İstanbul, 1992.
- HART, Peter E.; "Types of Structural Unemployment in the United Kingdom", *International Labour Review*, Vol. 129, No: 2, 1990.
- HARVEY, Davit; "Esneklik: tehdit mi, yoksa fırsat mı", (çev. A. Kurdoğlu), *Toplum ve Bilim*. No: 56-61, Bahar 1993.
- HESAPÇIOĞLU, Muhsin; *İnsan Kaynakları Yönetimi ve Ekonomisi*. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1994.
- HOLLISTER, Robinson G.-FREEDMAN, David H.; "Special Employment Programmes in OECD Countries", *International Labour Review*, Vol. 127, No: 3, 1988. ILO; *World Employment report 1995*. International Labour Office, Geneva, 1995.
- KANAWATY, G.-GLADSTONE, A.-PROKOPENKO, J.-RODGERS, G.; "Adjustment at the Micro Level", *International Labour Review*. Vol. 128, No: 3, 1989.
- KAVAS, Alican-TANYERİ, Mustafa; *Uluslararası Rekabet Gücünün Dinamikleri ve Globalleşme Eğilimleri*. EGIAD Ekonomik Raporlar, No. 6, İzmir, 1992.
- KAZGAN, Gülten; *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- KORAY, Meryem; "Günümüzde İşgücü Piyasasının Özellikleri, Sorunları ve İstihdam Politikaları", *II. İstihdam Haftası Tebliğleri*. İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayın No: 276, Ankara, 1992.
- KURTULMUŞ, Numan; "Post-Endüstriyel Dönüşüm Sürecinde Geleneksel Endüstri İlişkilerinde Kriz ve Yeni Arayışlar", *Çimento İşveren Dergisi*. C. 9, Sa. 6, Kasım 1995.

- KUTAL, Gülten; "Dünya'da ve Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Çözüm Yolları", Dünya'da ve Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Çözüm Yolları Semineri, KIPLAS Yayını, İzmir, 1993.
- KUTAL, Metin-DERELİ, toker; "Ekonomik Kriz ve Dünya'da Sendika Hareketi", 93-94 Petrol-İş Yılığ, İstanbul, 1995.
- LIEMT, Gijbert van; "Economic Globalization; Labour Options and Business Strategies in High Labour Cost Countries", International Labour Review. Vol. 131, 1992, No. 4-5.
- MADDISON, Angus; The World Economy in the 20th Century. OECD Development Centre Studies, Paris, 1989.
- OECD; New Technologies in the 1990's. OECD, Paris, 1988.
- OECD; Economies in Transition, Structural Adjustment in OECD Countries. Paris, 1989.
- ÖNGEN, Tülin; "Esneklik: Kapitalizmin Yeni Fetışı", İktisat Dergisi, Sa. 357, Mayıs Haziran 1996.
- ÖNGEN, Tülin; "Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Sendikalar", Marksizm ve Gelecek. Sa. 5, Bahar 1995.
- ÖZŞUCA, Şerife T.; "Teknolojik Gelişme ve İstihdam", İstihdam Dergisi. Sa. 18, Ocak - Mart 1995.
- ROSE, Warner; "Is The Welfare State Raising the Unemployment Rate", Washington Economic Reports, September 14, 1994, s. 3-4.
- TAYMAZ, Erol; "Kriz ve Teknoloji", Toplum ve Bilim Dergisi. Sa. 56-61, Bahar 1993. TİSK; Avrupa Birliği'nin Beyaz Kitapları ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme. TİSK İnceleme Yayınları: 14, Ankara, 1995.
- UĞUR, Aydın; "İletişim, İşletmecilik ve Örgüt Sosyolojisinin İlk Randevusu: Ağ Tarzı Örgüt Modeli", Toplum ve Bilim Dergisi, 56-61, Bahar 1993.
- WIECZOREK, Jaroslaw; "Sectoral Trends in World Employment and the Shift Toward Services", International Labour Review. Vol. 134, No: 2, 1995.
- YENTÜRK, Nurhan, "Türk Sanayinde Yeniden Yapılanma için Dış Ticaret ve Teknoloji Politikaları", ODTÜ Gelişme Dergisi. C. 20, Sa. 4, 1993.
- YILDIZOĞLU, Engin; "Dünya Ekonomik Krizi Üzerine Bazı Düşünceler", 92 Petrol-İş Yılığ, İstanbul 1993.

